

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 796.011.3:373.1(477)

Є. Г. Євтушенко

Сумський національний аграрний університет

НАВЧАЛЬНА ТА СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДР ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНИ В 1944–1991 рр.

У статті, на основі аналізу джерел, встановлено, що кафедри фізичного виховання протягом досліджуваного періоду виконували різні види діяльності, серед яких чільне місце займали навчальна та спортивно-оздоровча. Навчальна діяльність передбачала проведення групових та індивідуальних занять зі студентами в навчальних відділеннях, консультації, контроль та оцінювання рівня фізичного виховання. Спортивно-оздоровча діяльність включала заходи в режимі дня та відпочинку студентів, їх спортивне вдосконалення, підготовку фізкультурного активу та збірних команд.

Ключові слова: вищі педагогічні навчальні заклади, кафедра фізичного виховання, навчальна діяльність, спортивно-оздоровча діяльність.

Постановка проблеми. Успішне вирішення проблем фізичного розвитку молоді в українській державі можливе за умов звернення до національного історико-педагогічного досвіду, його об'єктивної оцінки та врахування позитивних надбань. Саме тому ретельне вивчення та творче використання практики діяльності кафедр фізичного виховання сприятиме покращенню навчальної та спортивно-оздоровчої роботи в педагогічних вишах.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі проблеми розвитку фізичного виховання у вищих навчальних закладах розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, теоретичним, методичним та практичним аспектам фізкультурно-оздоровчої роботи з молоддю присвячено дослідження І. Адамової, М. Беляєва, Н. Боляк, Б. Ведмеденка, П. Гиренка, М. Ісаєвої, О. Куц, О. Ледовського, К. Михайлова та ін. Особливості професійної спрямованості фізичного виховання майбутніх учителів вивчалися М. Виленським, Л. Вишневою, Б. Грицюком, С. Домбровським, Р. Скульським та ін. Питання концептуальних змін у системі фізичного виховання висвітлювалися у працях Ю. Івасюти, В. Язловецького та ін. Проте у вищезазначених дослідженнях не систематизовано та не узагальнено досвід роботи кафедр фізичного виховання вищих навчальних закладів.

Мета статті – здійснити аналіз навчальної та спортивно-оздоровчої видів діяльності кафедр фізичного виховання вищих педагогічних навчальних закладів у 1944–1991 рр.

Виклад основного матеріалу. У вищих педагогічних навчальних закладах кафедри фізичного виховання з 1944 р. відновлювали роботу під

назвою кафедр військово-фізкультурної підготовки. Як впливало з назви, на цю структуру покладалося не лише забезпечення фізичного виховання студентів, а й проведення військового вишколу. Таке поєднання обумовлювало значний обсяг навчальних годин, а тому кафедри військово-фізкультурної підготовки були досить численними підрозділами педагогічних вишів. Але вже через декілька років, а саме з 1947 р. кафедри військово-фізкультурної підготовки перетворюються на кафедри (якщо кількість викладачів була більше 5) або курси (менше 5 штатних посад) фізичного виховання.

Головною проблемою, яка суттєво впливала на діяльність кафедр фізичного виховання, була якість фахової підготовки їх викладачів. Особливо критичною виглядала ситуація зі спеціалістами, які мали наукові ступені та вчені звання. Відсутність таких кадрів ставила під сумнів діяльність кафедр фізичного виховання як наукових одиниць. Тому керівництвом освіти було ухвалено рішення про приєднання викладачів фізичного виховання до інших кафедр. Відповідно до наказу Міністра Вищої освіти СРСР від 9 вересня 1954 р. за № 975 кафедри фізичного виховання з 1 вересня 1955 р. у Дрогобицькому, Луцькому, Криворізькому, Миколаївському, Ворошиловградському та ін. педагогічних інститутах закривалися, а курс «Фізичне виховання» включався до складу кафедри педагогіки і психології [4, арк. 1, 2, 3, 5, 6].

Проте, уже найближчим часом очевидною стає потреба у відновленні кафедр фізичного виховання. Причиною цьому було запровадження з 1956 р. спортивної спеціалізації у вишах, яка передбачала подвоєння обсягу навчальних годин з фізичного виховання. Зростання кількості навчальних занять потребувало, відповідно, і розширення штату викладачів.

За даними Міністерства освіти УРСР у 1964–1965 навчальному році в 32 педагогічних інститутах на штатних посадах працювало 356 викладачів фізичної культури. Більшість із них мали добру теоретичну і практичну підготовку, проводили заняття зі студентами на високому науковому і методичному рівні [10, арк. 86]. Протягом 1970–1980-х рр. тривав процес зростання штату кафедр фізичного виховання педагогічних вишів. Причиною цього було створення нових факультетів та збільшення набору студентів.

Основні види діяльності кафедр фізичного виховання педагогічних вишів визначались інструктивними документами Міністерства вищої освіти СРСР. Так, згідно з прийнятим у 1948 р. «Положенням з фізичного виховання для студентів вищих навчальних закладів», кафедра фізичного виховання мала забезпечувати:

- організацію і проведення занять за програмами основного та факультативних курсів;
- ведення систематичної науково-методичної роботи в галузі фізичного виховання і спорту;

- організацію регулярного медичного контролю за здоров'ям студентів;
- проведення заходів щодо розвитку спорту серед студентів;
- керівництво масовою спортивною роботою та проведення її разом із громадськими організаціями вишів, спортивним клубом [2, 3].

У подальшому ці види діяльності наповнювалися новим змістом в інструктивних документах Міністерства вищої освіти СРСР 1955, 1960, 1978 років. На середину 1970-х рр. остаточно було окреслено коло основних видів діяльності, серед яких провідне місце відводилося навчальній та спортивно-оздоровчій.

Навчальна діяльність будувалася згідно з планами та програмою, затвердженими Міністерством вищої освіти СРСР. Навчальне навантаження викладачів кафедр фізичного виховання складалося із навчальної роботи, керівництва спортивними секціями, організації і проведення спортивно-масових та контрольних заходів і коливалося в межах від 700 (здебільшого в завідувача кафедри) до 1000 год. Але траплялися випадки, коли ці показники значно перевищувалися. Так, у Бердичівському педагогічному інституті протягом 1958–1959 навчального року навантаження становило 1200–1400 год. на одного викладача [5, арк. 4].

Навчальна діяльність кафедр фізичного виховання пов'язувалася, передусім, із проведенням занять зі студентами в навчальних відділеннях, організацією індивідуальних занять для студентів з ослабленим здоров'ям та недостатньою фізичною підготовкою; проведенням консультацій з метою надання студентам допомоги щодо самостійного фізичного вдосконалення. Як свідчать документи, головним пріоритетом у цій діяльності було підвищення якості занять, загально-фізичної і спортивної підготовки студентів [11, арк. 56].

З метою покращення якості навчального процесу членами кафедр фізичного виховання практикувалося проведення відкритих занять з наступним обговоренням їх на засіданнях кафедри. Під час обговорення відмічалися позитивні й негативні моменти для подальшого врахування. Наприклад, членами кафедри фізичного виховання Миколаївського педагогічного інституту протягом 1952–1953 навчального року було проведено 3 відкриті заняття з подальшим обговоренням. Крім того, викладачі цього вишу регулярно звітувалися на засіданнях кафедри про хід виконання робочих планів [3, арк. 119].

У Бердичівському педагогічному інституті з метою покращення навчального процесу комісія з фізичного виховання практикувала попереднє обговорення конспектів занять. Таких обговорень протягом 1958–1959 навчального року було 5. Крім того, за цей навчальний рік викладачі секції провели 6 відкритих та здійснили 13 взаємних відвідувань занять [5, арк. 2].

Досить поширеною була практика недовиконання навчального навантаження викладачами кафедр фізичного виховання. Здебільшого це відбувалося з об'єктивних причини, зокрема через залучення студентів до сільськогосподарських робіт. У такому випадку недовиконання навчальних годин компенсувалося іншими видами діяльності. Здебільшого викладачі довантажувалися методичною роботою, або працею у спортивно-оздоровчому таборі студентів [6, арк. 12].

Важливим напрямом навчальної діяльності кафедр фізичного виховання була й організація занять зі студентами, які за станом здоров'я відносилися до спеціальної медичної групи. Значних успіхів у цьому досягли в Кіровоградському педагогічному інституті в середині 1960-х рр. Викладачами фізичного виховання цього вишу були розроблені комплекси вправ, визначено дозування та фізичне навантаження для студентів спеціальної групи. Досвід їх роботи був схвалений і широко обговорювався учасниками II Республіканської конференції студентського добровільного спортивного товариства «Буревісник» [8, арк. 76].

Ще одним важливим напрямом навчальної діяльності кафедр фізичного виховання був контроль за показниками фізичної підготовки студентів, оцінювання її якості. Терміни й порядок виконання контрольних вимог, вправ і нормативів визначався кафедрою фізичного виховання на весь навчальний рік і доводився до відома студентів. Своєчасна інформація про залікові нормативи давала можливість студентам завчасно готуватися до заліків та успішно їх складати [3, арк. 119]. Наприкінці семестру студенти складали залік, який приймали викладачі, що вели заняття з даною групою. Відмітка про залік вносила у залікову книжку студента.

Значне місце у функціонуванні кафедр фізичного виховання займала і спортивно-оздоровча діяльність. Оздоровлення відбувалося через заходи, що включалися в режим дня та відпочинку студентів: ранкова гігієнічна гімнастика в гуртожитках, фізкультурні паузи в процесі академічних занять, лижні, велосипедні та піші прогулянки, туризм, відпочинок у оздоровчих таборах. Досить успішно оздоровча робота була поставлена в 1960-х рр. у Луцькому педагогічному інституті [9, арк. 67].

Окрім проведення оздоровчих заходів на кафедри фізичного виховання педагогічних вишів покладалось організаційне забезпечення спортивного життя. Ними затверджувалися плани спортивно-масової роботи, положення про вузівські змагання з різних видів спорту, формувалися склади збірних команд [1, арк. 105].

Обсяг фізкультурно-масової та спортивної діяльності кафедр фізичного виховання зростав з кожним роком в умовах запровадження спеціалізації та залучення студентів до все нових і нових видів спорту (ручний м'яч, фехтування, плавання, настільний теніс, спортивне орієнтування, біатлон, боротьба, бокс тощо). Відповідно, збільшувалася

кількість секцій, змагань та збірних команд інститутів. Обговорення питань, пов'язаних з оздоровчою та спортивною діяльністю займало провідне місце в порядку денному засідань кафедр фізичного виховання. Наприклад, у Житомирському педагогічному інституті протягом 1959–1960 навчального року із 23 питань, що розглядалися на засіданнях кафедри фізичного виховання, третина (8 питань) – були присвячені оздоровчій та спортивній діяльності [7, арк. 174].

Крім того, кафедри фізичного виховання вели роботу зі створення спортивного активу на факультетах, курсах, у групах. Наприклад, протягом 1958–1959 навчального року в Бердянському педагогічному інституті проводилися двотижневі семінари зі своїми спортсменами, у результаті чого було підготовлено 26 інструкторів і 25 суддів із різних видів спорту. Громадські інструктори брали активну участь у спортивному житті інституту, а громадські судді залучалися до обслуговування різних міських змагань [5, арк. 17]. У Рівненському педагогічному інституті протягом цього ж навчального року було підготовлено 50 фізоргів та громадських інструкторів [6, арк. 2].

Кафедри фізичного виховання педагогічних інститутів не лише займалися розгортанням спортивної роботи у своїх вишах, а й надавали практичну допомогу школам. Викладачі кафедр були організаторами внутрішньошкільних, районних, міських і обласних спартакіад. У Миколаївському, Житомирському, Бердянському, Кіровоградському, Харківському, Вінницькому та інших педінститутах на громадських засадах працювали дитячі спортивні школи, у яких навчалося понад 1500 учнів [8, арк. 79].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зробити такі висновки:

- протягом досліджуваного періоду кафедри фізичного виховання педагогічних вишів перетворилися на основний структурний підрозділ, на який покладалася безпосередня робота з фізичного розвитку студентів;

- відповідно до інструктивно-нормативних документів, кафедри фізичного виховання виконували різні види діяльності, серед яких чільне місце займали навчальна та спортивно-оздоровча;

- навчальна діяльність здійснювалася згідно з планами та програмою, затвердженими Міністерством вищої освіти СРСР. Вона передбачала проведення групових та індивідуальних занять зі студентами в навчальних відділеннях, консультацій щодо самостійного фізичного вдосконалення, контролю та оцінювання рівня фізичного виховання. Головним пріоритетом у цій діяльності було підвищення якості занять та загальнофізичної підготовки студентів;

- спортивно-оздоровча діяльність включала заходи в режимі дня та відпочинку студентів, їх спортивне вдосконалення, підготовку фізкультурного активу та збірних команд. Ця діяльність мала забезпечити впровадження здорового способу життя, формування високого рівня фізичних і моральних якостей у майбутніх учителів.

Подальшої розробки потребує дослідження наукової та методичної видів діяльності кафедр фізичного виховання педагогічних вишів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Сумської області, ф.Р-2817, оп.3, спр. 132, 123 арк.
2. Положение и программы по физической культуре. – М., 1948. – 84 с.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1302, 218 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1655, 49 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп.15, спр. 2609, 216 арк.
6. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 2610., 106 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2768, 190 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4164, 110 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4184, 166 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637, 114 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5071, 98 арк.

РЕЗЮМЕ

Евтушенко Е. Г. Учебная и спортивно-оздоровительная деятельность кафедр физического воспитания педагогических вузов Украины в 1944–1991 гг.

В статье, на основе анализа источников, установлено, что кафедры физического воспитания педагогических вузов в течение исследуемого периода выполняли разные виды деятельности, среди которых главное место занимали учебная и спортивно-оздоровительная. Учебная деятельность предусматривала проведение групповых и индивидуальных занятий со студентами в учебных отделениях, консультации, контроль и оценивание уровня физического воспитания. Спортивно-оздоровительная деятельность включала мероприятия в режиме дня и отдыха студентов, их спортивное усовершенствование, подготовку физкультурного актива и сборных команд.

Ключевые слова: высшие педагогические учебные заведения, кафедра физического воспитания, учебная деятельность, спортивно-оздоровительная деятельность.

SUMMARY

Yevtushenko E. Educational, sports and health-improving activities of Physical Education Departments of Teacher Training Universities of Ukraine in 1944-1991.

This article analyzes educational, sports and health-improving activities of Physical Education Departments of Teacher Training Universities of Ukraine in 1944-1991. On the basis of sources it was found out that during the research period the Physical Education Departments of Teacher Training Universities have become the main structural unit on which the direct work of students' physical development was entrusted. In accordance with the instructions and regulations of Physical Education Departments various activities were performed, the prominent place among these was occupied by educational, sports and health-improving activities.

Educational activities were carried out in accordance with the plans and programs approved by the Ministry of Higher Education of the USSR. It included conducting group and individual sessions with students at educational departments, advice on physical self-improvement, monitoring and evaluation of physical education. The main priority in this activity was to raise the quality of trainings and general physical training of students.

Educational activities go along with sports and health-improving ones and they take a significant place in the work of Physical Education Departments. Health improvement was due to measures included in the day regimen and leisure of students: morning hygienic

gymnastics in hostels, fitness breaks during academic classes, skiing, biking and hiking, tourism and leisure in camps. In addition to conducting health-improving activities at Physical Education Department of Teacher Training universities the organizational support of sports life was included. They approved plans for mass sports work, the position of high school competitions in various sports, formed the national team.

The study proved that Physical Education Departments were working on the creation of an asset for sport faculties, courses, groups. It was found out that Physical Education Departments of Teacher Training Universities were engaged not only in deployment of sports activities at their establishments, but also they provided practical assistance to schools. Teachers of the departments organized intra-school, district, city and regional sports contests.

Sports and health-improving activities were to ensure the implementation of a healthy lifestyle, forming a high level of physical and moral qualities of future teachers.

Key words: *higher education institutions, Physical Education Department, educational activities, sports and health-improving activities.*